

А.Ф. Гуцал, В.А. Гуцал, О.Д. Могилев, П.А. Болтанюк

ДОСЛІДЖЕННЯ КУРГАННОЇ ГРУПИ СПАСІВКА—ІВАНКІВЦІ У ПОЗБРУЧЧІ

Near Ivankivtsi and Spasivka villages of Horodok Region in Khmelnytska Oblast the research of the Early Scythian barrows was ongoing. A number of stone and ground mounds, under which wooden crypts were found, have been discovered. The finds include pottery, bronze and iron arrow tips, and bone articles.

У 2007 р. експедиція Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка розпочала, а в наступні роки продовжила дослідження групи курганів біля сіл Іванківці та Спасівка Городоцького р-ну Хмельницької обл., після того, як два ще вцілілих від розорювання кургани, були пограбовані у тому ж році. У перший сезон розкопано курган 1 (нумерацію курганів подано в порядку, який вони отримали під час розвідки) та закладено розкоп на кургані 9 (див. інформацію у попередніх збірках). У 2008—2009 рр. досліджено кургани 2—4, 8, 10 і продовжено роботи на кургані 9. Перші чотири відносяться до Спасівської групи, два останніх — до Іванковецької.

Курган 2 знаходився за 240 м на південний схід від першого, який займав центральне положення в групі. Висота 0,25 м, діаметр 12 × 14 м. На глибині 0,3 м виявлено скупчення каміння на площі 4,5 × 5,0 м. Під ними знаходилася поховальна камера, заповнена камінням, частина якого була обгорілою. Особливо це було помітно в центральній частині, де каміння обгоріло до стану вапна та являло собою, по суті, монолітну масу. Тут на глибині 0,5 м від давнього горизонту простежено прожилки випаленого до червоного ґрунту та деревного вугілля, а на глибині 0,7 м почали траплятися шматки вапна та ошлаковані маси ґрунту й каміння.

Поховальна камера орієнтована кутами майже за сторонами світу. На дні виявлено шість стовпових ям. Їхній діаметри 0,50—0,65 м, глибина від дна могили близько 0,7 м. Внутріш-

ній простір поховальної камери становив 3,7 × 4,4 м, вона введена в материк на 1,3 м.

На дні виявлено рештки трьох небіжчиків. Один скелет лежав уздовж східної стіни скорчено на лівому боці в шарі деревного вугілля, але явних ознак його спалення не простежено, хоча дія високих температур все ж була помітна. Уздовж випростаних уперед рук знайдено дві бронзові цвяхоподібні шпильки та дві скляні біконічні намистини, ще одна така сама знаходилася біля колін. У південному кутку на глибині 1,2 м в шарі чорної землі знайдено корчагу з чотирма парними виступами, кам'яну плитку з однією зашлифованою до блиску стороною та банкоподібну посудину з наліпним валиком по вінцях (рис. 1, 1), яка знаходилася біля черепа небіжчика.

У ногах цього скелета був ще один кістяк — дитини. Від пожежі, яка бушувала в гробниці, майже всі кістки згоріли. Більш-менш вціліли плечові кістки та череп. Серед них знайдено скляні біконічні (близько 16 екз.) та 10 пастових намистин, що лежали півколом діаметром близько 15 см, а під ними, на долівці, знаходилася бронзова шпилька.

У західній частині камери знайдено фрагменти кальцинованих кісток, які належать третій особі. Фрагменти черепа вказують на молодий вік покійника.

Курган 3 розташований за 70 м на південний схід від другого. Висота 0,2 м, діаметр до 6,0 м. На глибині 0,3 м трапилося каміння, яке займало площу 2,0 × 2,2 м. З'ясувалося, що тут знаходився склеп з чотирма стовпами розмірами 2,1 × 2,6 м. Розміри стовпових ям 0,65—0,70 м за глибини 0,6 м. Збереглася частково кам'яна підлога на ділянці 1,0 × 0,9 м. У склепі знайдено фрагмент черепної коробки, кальциновану кісточку та пастову намистину, а в

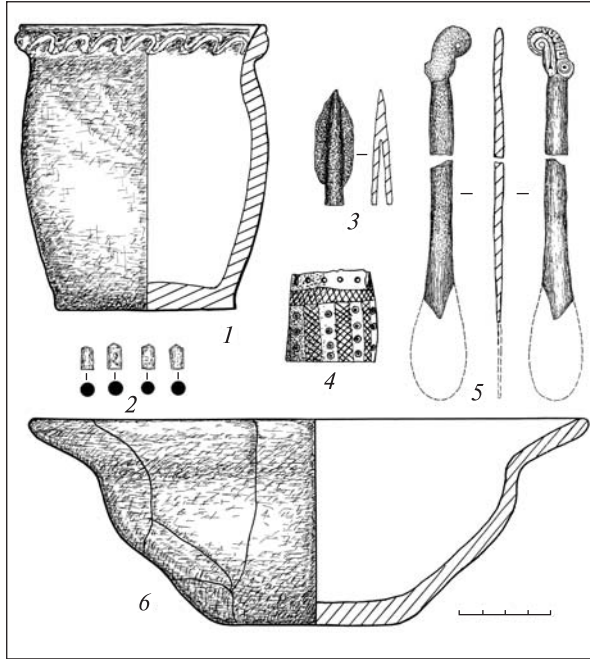

Рис. 1. Знахідки з поховань

ямах — невиразний уламок посудини червоного кольору, скляну намистину та фрагмент залізної шпильки.

Курган 4 розташований за 220 м на південний схід від першого. Насип тривалий час розорювався, і його виявлено за скупченням дрібного каміння та ледь помітним підвищенням, яке на рівні горизонту сягало висоти 0,3 м за діаметра близько 12 м.

У верхньому шарі серед каменів виявлено уламок кам'яної зернотерки, залізні вудила та декілька фрагментів посуду. У центрі, на глибині 0,2 м, під скупченням каміння, на ділянці 10 × 10 м розташовувалася дерев'яна поховальна камера з долівкою, вимощеною кам'яними плитками, що краще збереглися у західному кутку склепу. Загальна площа вцілілої вимостки 3,0 × 1,9 м. По кутках поховальної камери, орієнтованої кутами за сторонами світу, знаходилося чотири стовпових ями завглибшки близько 1,0 м, діаметр 1,05—1,20 м. Вони різняться від ям аналогічного призначення, відкритих у інших курганах Поділля, перш за все, великим діаметром і відсутністю (за винятком ями 1) забутовки навколо стовпів. Гробниця мала розміри 5,4 × 4,8 м (якщо включати й ями).

У різних частинах кургану виявлено перепалений до жовтогарячого кольору шар землі і глини завтовшки 8—10 см, вкраплення вуглинок під цими місцями траплялися на глибині 10—15 см. Найпотужнішим цей пласт був у східній частині гробниці, де він мав площу 0,5 × 1,2 м.

З південного боку кургану виявлено ще два поховання у могилах, обкладених камінням. У похованні 1 завглибшки 0,7 м долівка, викладена з плоских плиток, заходила під кам'яні бокові стіни. В заповненні зрідка траплялися вуглинки, а на долівці знайдено крем'яну пластину. На наявність тут поховання вказує конструкція могили, яка нагадує кам'яний ящик, що дуже характерно для середньодністровських поховань доби раннього заліза.

Поховання 2 знаходилося в ямі завглибшки 0,55 м зі сторонами 1,0 × 0,5 м. Заповнення складалося зі шматків горілого дерева, перепаленого каменю та землі.

На схід від поховання 1, між камінням, виявлено розчавлений череп, а поряд із ним — невелику посудину. Вони лежали під великою плитою розмірами 0,5 × 0,7 м. Враховуючи надзвичайно високий рівень руйнації кургану, ці рештки важко назвати окремим похованням. Скоріше, це є фрагменти, викинуті з першої чи другої могил. Черепна коробка досить тонка, невеликих розмірів. Вона могла належати дитині 8—9 років. Між похованням 1 та 2 знайдено фрагмент щелепи кози.

Курган 8 був розташований у крайній південно-східній точці Спасівської групи. Пограбований у 2007 р. через яму площею 10 м² і завглибшки до 4 м, яка захопила центральну частину кургану. Висота насипу 1,45 м, діаметр 24 (північ—південь) — 20 (захід—схід) м.

Під курганом виявлено сліди склепу. Він являв собою викопану в материк у яму завглибшки до 2,4 м і площею 5,8 × 4,5 м, в якій встановлено дерев'яну конструкцію, що спиралася на сім стовпів. Гробниця була оточена овальним у плані кам'яним валом, ретельно викладеним у нижній частині з великих каменів, а у верхній — з трохи менших. Основа валу залягала на рівні давнього горизонту. Його розміри 11,5 × 9,2 м за висоти до 1,1 м. З півдня у валу було два розриви, що позначали вхід у склеп. Навколо валу зроблено земляну підсіпку майже до його повної висоти, яка плавно понижувалася назовні. На підсіпку накидано дрібне каміння в один шар. Це створювало ілюзію суцільного кам'яного насипу і водночас економило витрати каміння. Подібний прийом спорудження кургану у Середньому Подністров'ї трапляється рідко. Стратиграфія культурних нашарувань і заповнення поховальної камери такі: зверху від вершини кургану до глибини 1,00—1,05 м залягав чорнозем, далі пластом завтовшки 0,25—0,80 м його підстилав темносірий ґрунт, під яким знаходився випалений до

світло-коричневого кольору шар, найбільша потужність його дорівнювала 0,75 м, ще нижче був пропалений до темно-коричневого і червоного кольору ґрунт.

Дія вогню була досить потужна. В окремих місцях камінь перетворився на вапно. У могилі, вщент спустошеній грабіжниками, нічого не збереглося. У заповненні трапилося кілька фрагментів кераміки, декілька уламків людських кісток і масивний бронзовий дволопатекий наконечник стріли (рис. 1, 3) з формою пера, близькою до шестикутника.

Із західного та східного боків склепу виявлено по одному похованню, які знаходились у шарі випаленого до цеглястого забарвлення ґрунту. Спалені рештки першого поховання простежувалися на площі $0,9 \times 0,7$ м. Скелет майже повністю згорів. Вціліли тільки фрагменти ребер, нижньої щелепи, черепа, трубчастих кісток. Із супроводу виявлено дві бронзові цвяхоподібні шпильки, кілька десятків пастових і скляних намистин, кістяну піксиду з геометричним орнаментом (рис. 1, 4).

Друге поховання зафіксоване у південно-східній частині валу. Обгорілі кістки лежали серед пропаленої ґрунтової маси. Разом з ними виявлено частини розчавленої корчаги біконічної форми з чотирма шипоподібними виступами на тулубі і широкими горизонтально відігнутими вінцями.

Курган 9. Розкоп 2007 року на центральній ділянці кургану, де було виявлено сліди дерев'яного склепу, розширили у південному напрямку на площі 5×9 м. Це дало змогу зафіксувати всі стовпові ями. Як з'ясувалося, стовпи стояли у два ряди і оточували гробницю з усіх боків. Окрім цього, встановлено, що курганоподібне підвищення, розташоване в районі південно-західного кутка склепу і перекрите загальним насипом, що частково було розчищене

у перший рік розкопок, споруджене не раніше склепу, як вважалося спочатку, а пізніше. Це переконливо засвідчують стратиграфічні спостереження. Розчистка підкурганної поверхні цього невеликого насипу, де у 2007 р. відкрито тілопальне поховання, поповнила колекцію речей новими знахідками кістяних деталей від горита, уламками кістяних ложечок-лопаток, одна з яких має ручку, оформлену в звіриному стилі, та чорнолощеною мискою з відігнутими назовні вінцями (рис. 1, 5, 6). Розширення розкопу також показало, що припущення про можливу наявність кам'яного помосту, прибудованого до валу з півдня, не підтвердилось.

Курган 10. При обстеженні території навколо кургану 9 за 25 м на північ від нього було звернено увагу на підвищення заввишки 0,2 м та діаметром 6,5 м. При знятті верхнього орного шару майже по всій площі стали траплятися камені різних розмірів, більші з яких були зосереджені по краю скупчення й утворювали ніби коло діаметром 5×5 м. Цей кам'яний заклад викладений на рівні давнього горизонту, який знаходився нижче сучасного на 0,20—0,25 м, а розташування каменів відповідало ознакам кам'яних конструкцій, відомих за іншими курганами. Жодних прямих вказівок на наявність у ньому поховання немає. В культурному шарі зрідка траплялись окремі вуглики та кілька уламків кісток дрібних тварин. У центрі знайдено декілька фрагментів оплавленої бронзи, зокрема два уламки деформованих пластин, мабуть, від дзеркала. Цілком можливо, що курган могли використовувати також з ритуальною метою — як складовий елемент сакральних споруд, що обслуговувати потреби такого храмово-поховального комплексу як курган 9.

Виявлений інвентар дозволяє датувати кургани VII—VI ст. до н. е. Розкопки планується продовжити у 2010 р.

